

Kronikk

Akademiske vandrehistorier

Forskere kan være ukritiske til sannhetsgehalten i hva de videreformidler, slik skapes de akademiske vandrehistoriene og slik oppsto mytene om spinatens sunnhet, skriver Ole Bjørn Rekdal i denne kronikken.

Ole Bjørn Rekdal
førsteamanuensis, Høgskolen i
Bergen

Tirsdag 08. mai 2012
kl. 10:52

Først var spinaten sunn, så viste det seg at en forskers kommafeil hadde gjort den sunnere enn den var. Så viste det seg at historien om kommafeilen ikke stemmer.

(Foto: Colourbox)

Akademiske publikasjoner skulle i prinsippet være fora hvor vandrehistorier ikke opptre i nevneverdig grad, annet enn som et interessant tema for de som studerer ulike typer folklore.

Vitenskapelige idealer om sannhet, pålitelighet og etterprøvbarehet er uforenlig med et av de mest typiske karakteristika ved vandrehistorier: at de har fint lite med virkeligheten å gjøre.

Et annet kjennetegn ved vandrehistoriene er at de får kraft og autoritet gjennom at vi, når vi forteller dem videre, slurver litt med hvor nært vi selv står personen(e) som opplevde det groteske, bisarre eller kanskje ustyrtelig morsomme som det fortelles om.

Vi sier gjerne at dette er helt sant fordi det var "en venn av min venn" som opplevde det, ofte med forsikringen om at de begge er 100 prosent til å stole på. Siden det var akkurat slik vi selv hørte historien, betyr dette at vi egentlig burde sagt "en venn av en venn av min venn", men slike omstendeligheter tar vi oss ikke bryet med å formidle videre.

Dermed blir primærkilden eller førstehåndsbeskrivelsen alltid seende like nær og pålitelig ut, selv om historien faktisk kan ha gått gjennom flere tusen mer eller mindre pålitelige ledd.

Et annet trekk ved vandrehistorier er at de kan opptre i ulike varianter, og forklaringen er enkel: Når vi forteller en historie videre klarer vi ikke å gjengi historien akkurat slik vi hørte den, og av og til faller vi for fristelsen til å plusse litt på her, og trekker litt fra der, for å gjøre historien enda bedre eller mer fargerik etter vår egen, eller vårt publikums smak.

Lettere å sjekke forskere nå

Selv om det ligger et paradoks i uttrykket "akademiske vandrehistorier" finnes det likevel en flora av dem, og de lever sine liv gjennom mekanismer som er helt parallelle til hvordan de klassiske og folkelige vandrehistoriene viderefremmes.

Akademiske vandrehistorier spres gjennom vitenskapelige publikasjoner hvor det egentlig skal være liten aksept for å komme med påstander man har hørt fra "en venn av en venn", og langt mindre hvis det er fra "en venn av en venn av en venn".

Akademikere har imidlertid en lang rekke teknikker de kan bruke for å skjule det faktum at de ikke har gidde å oppsøke primærkilder og førstehåndsbeskrivelser, og resultatet er akkurat det samme: Tilsynelatende troverdige beretninger om ting og tang som viser seg å ha lite eller ingenting med virkeligheten å gjøre.

Et fascinerende trekk ved den digitale revolusjonen er at det er blitt så mye enklere å se detaljene i hvordan akademikere har satt sammen byggeklossene sine. Det å elektronisk kunne søke etter, og ikke minst i ulike typer kilder, åpenbarer noe mange ikke er klar over: Akademikere kan til tider være ganske ukritiske til sannhetsgehalten i hva de viderefremmer, og mange av dem feiltolker, misforstår, skriver feil av, eller regelrett plagierer kildene sine.

Denne typen slurv og mangel på etikk og kildekritikk kan føre en akademisk vandrehistories fødsel, og når dette først har skjedd kan det være ganske spennende å betrakte hvordan andre akademikere har gjort en imponerende innsats for å gjøre vandrehistorien enda bedre, for eksempel ved å vri litt på en del av den slik at det passer bedre inn i det man selv sitter og skriver på, og som man kanskje også har det skrekkelig travelt med å få ferdig.

Spinat og jern

Forestillingen om spinat som en god kostkilde for jern stammer fra 1800-tallet da analyser fant konsentrasjoner som var det mangedobbelte av hva man finner ved hjelp av moderne teknikker i dag.

Godt hjulpet av en annen feilaktig forestilling; at Skipper'n spiste spinat på grunn av jerninnholdet i grønnsaken, har spinat fått et ufortjent ry som god jernkilde. Spinat er helt sikkert sunt av andre årsaker, men i dag vet vi at denne grønnsaken er et meget dårlig valg for de jernfattige blant oss.

Det er naturligvis trist å tenke på hvor mange hyggelige middagsstunder som opp gjennom årene har blitt ødelagt gjennom foreldres promotering av spinat overfor sine mer eller mindre anemiske barn.

Kommafeilen som fikk millioner til å spise spinat

I 1981 publiserte hematologen Terence J. Hamblin en artikkel om denne sørgelige historien i British Medical Journal, og han kunne føye en forbløffende opplysning til saken. Årsaken til at feiloppfatningen om jerninnholdet i spinat oppstod i 1890-årene var at noen gjorde en kommafeil slik at analyseresultatet ble det tidobbelte av hva det egentlig skulle være.

Vi snakker altså om én enkelt kommafeil for 120 år siden, med konsekvenser som fortsatt gjør seg gjeldende. Spør vi mannen i gata om hvorfor spinat er sunt, vil svaret nemlig fortsatt ofte være "på grunn av jerninnholdet", noe som altså er riv ruskende galt.

Man kan naturligvis undre seg, eller bekymre seg over, at det tok 90 år før noen oppdaget årsaken til at feilen med de formidable konsekvensene oppstod. Men bedre sent enn aldri, og når sannheten kom fram i lyset i 1981 er dette en god illustrasjon på hvor viktig det er at vi har forskere som graver seg ned i ulike typer temaer og kommer opp med opplysninger vi andre kan ha nytte av på ulike måter, for eksempel for å slippe å spise en matrett vi slett ikke liker.

Det er naturligvis også bekymringsverdig at enkelte av oss – 30 år etter at Hamblin publiserte sin artikkel om kommafeilen – fortsatt går rundt og tror at spinat er en god kilde for jern. Det er imidlertid ingen tvil om at mange andre nå har lært at dette slett ikke er tilfelle, og de har kanskje lært det ganske så ettertrykkelig gjennom Hamblins oppdagelse av den spektakulære kommafeilen som fikk verden til å spise spinat.

I dag er faktisk beretningen om denne kommafeilen så utbredt og allment kjent innen deler av academia at mange forfattere ikke bryr seg om å henvise til Hamblin eller noen annen kilde når fortellingen om den viderefremmes.

Historien om kommafeilen opptrer også i media som har en langt større rekkevidde enn akademiske publikasjoner, for eksempel TV-programmer, populærvitenskapelige tidsskrifter, og naturligvis nettsider som spesialiserer seg på avsløring av myter og vandrehistorier.

En vandrehistorie om en vandrehistorie

Det er imidlertid et problem med Hamblins fortelling om den spektakulære kommafeilen: Påstanden er ikke ledsaget av noen kildehenvisning, og selv de som tar seg tid til å slå opp i alle kildene som er oppgitt på slutten av artikkelen vil ikke finne noen som helst dokumentasjon på at kommafeilen noensinne har forekommet, langt mindre noen nærmere spesifisering av hvem som gjorde tabben.

En av dem som har kontaktet Hamblin om dette problemet, har faktisk skrevet en hel liten utredning om Skippern, jerninnholdet i spinat, og den nå så berømte kommafeilen. Svaret den britiske kriminologen Mike Sutton fikk fra Hamblin var kort og ærlig: Han kunne rett og slett ikke huske hvor han hadde dette med kommafeilen fra.

Sutton har med beundringsverdig iver gravet seg videre i saken, og hans argumentasjon for at det var helt andre årsaker til at man fikk så høye verdier for jern i spinat på 1800-tallet, er både fascinerende og overbevisende.

Når man nøster opp i historien om kommafeilen og hva som skjedde etter 1981, åpenbarer det seg en fantastisk eksempelsamling på hvordan akademiske snarveier av ulike slag har gitt næring, variasjon og farger til en hendelse som aldri fant sted.

Her er det ikke bare snakk om akademikere som åpenbart ikke bryr seg om å oppsøke primærkilder, eller om å sjekke påliteligheten til det man viderefremmes. Her finner man også forfattere som har plagiert kildehenvisninger fra hverandre og som har klart å skjule hva de har gjort fram til den digitale revolusjonen innledet de akademiske hundredagene, årstiden da grums fra bunnen av havet flyter opp til overflaten.

Det mest fantastiske ved hvordan akademikere i 40 år har viderefremmet ulike varianter av vandrehistorien om kommafeilen er at mange av de mest ivrige fortellerne er mennesker som stiller seg på barrikadene i kampen for grunnleggende akademiske idealer i forskning og kunnskapsformidling.

Kommafeilen som fikk millioner til å spise noe de egentlig ikke liker er naturligvis en glimrende illustrasjon på viktigheten av grundighet og nøyaktighet. Når det så viser seg at fortellingen om kommafeilen i seg selv er et resultat av akademisk slurv, begynner det å bli vanskelig å vite om vi kan stole på noen som helst.

Dette er faktisk en viktig erkjennelse i våre dager, når økende publiseringspress gjør det enda

mer fristende å ta akademiske snarveier, og noen av oss fortsatt lever i den forestilling at alt som kommer på trykk i respektable vitenskapelige publikasjoner er sant.

Basert på artikkelen: Rekdal, O. B. (2012). En vandring på akademiske snarveier. UNIPED, 35 (1), 44-59.

Se også:

Hamblin, T. J. (1981). [Fake!](#) British Medical Journal, 283(6307), 1671-1674.

Hamblin, T. J. (2010) [Spinach - I was right for the wrong reason](#). Mutations of mortality. Random thoughts of Terry Hamblin about leukaemia, literature, poetry, politics, religion, cricket and music.

Sutton, M. (2010). [Spinach, Iron and Popeye: Ironic lessons from biochemistry and history on the importance of healthy eating, healthy scepticism and adequate citation](#). Internet Journal of Criminology

Sutton, M. (2010). [The spinach, Popeye, iron, decimal error myth is finally busted](#). BestThinking (lesedato: 6/5-2012)